

Спелестологічні ресурси міста Києва та їх використання у туризмі

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
e-mail: mayleenarman@mail.ru.

Анотація Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту визначення спелестологічних ресурсів. Зазначаються основні спелестологічні особливості столиці. Дослідження включають опис території Києва і основних підземних структур міста. Серед цих підземних форм зазначається історичні, промислові, військові, інженерні об'єкти. Крім того, наданий опис особливостей їх перспективного використання в межах рекреаційної та туристичної діяльності.

Ключові слова: рекреація, туризм, спелестологія, ресурси

Вступ

Спелестологія – новий напрям у науковій та туристичній діяльності. Особливої уваги надають підземним історико-культурним особливостям підземних антропогенних об'єктів, що знаходяться в межах міста, не використовуються (покинуті) і розподіляються по рангам та рубрикам локального та глобального значення в межах міста та загалом країни.[1] Дослідження таких об'єктів набуло популярності в останні двадцять років. У порівнянні з використанням часу для відпочинку, спелестологія є критичним і на перший погляд несумісним видом діяльності. На даному етапі розвитку спелестології, ідея використання штучних порожнин для туристської діяльності має досить специфічний успіх. У Світовій практиці відомі історичні підземні об'єкти, що наданий час широко використовуються у рекреаційній та активній туристичній діяльності. Це Каппадокія у Туреччині, Кахамарка в межах Перу та ін. Дослідження та класифікування таких підземних рукотворних об'єктів пов'язане з розширенням туристичної сфери, відкриття кордонів та культурних меж між населенням країн світу.

Матеріали і методи.

Дослідження спелестологічних об'єктів в межах рекреаційного використання частково пов'язане з територіальними особливостями і має різні властивості виділення. В залежності від сукупності природних, культурних та соціальних особливостей певної території, дослідники визначають групи та підгрупи покинутих підземних об'єктів. Методологія використання залежить від можливості та якості існування спелестологічного ресурсу, пов'язаного з сучасним розумінням історичних технічних підземних споруд крізь сучасні технологічні можливості населення. Існує декілька класифікацій, кожна з яких має власні методологічні засади, що сприймаються належним чином локально. Тобто охоплюючи певний район, область, місто, країну. Наукове підґрунтя дослідників Ю.А. Долотова, М.Ю. Сохіна, що належать до Російського Суспільства Спелестологічних Досліджень, визначає основні проблеми спелестологічних досліджень, методологічну базу визначення історичних ознак і основних понять. Спелестологічні дослідження в даному контексті спрямовані на визначення проблем локального значення. У даному випадку в межах Росії та прилеглих країн. А. Парфьонов та М. Сохін, а також окремо А. Сом визначають переліки та класифікації досліджених підземних рукотворних формацій, що узагальнюють поняття та визначення спелесторесурсів в межах країн СНД. Проблема використання таких класифікацій у глобальному вимірі може призвести до помилкового аналізу певних об'єктів. Окрім цього існуючі спелесторесурси мають широкий спектр застосування не лише у виявленні науково-технічної діяльності, а й для рекреації. Кожна країна має власні умови та цінності, що формувалися на протязі тисячоліть. Вони існували та збереглися завдяки взаємозв'язку місцевого соціального та природного клімату. Проблемою таких досліджень є заочні спостереження щодо форми та характеру існування антропогенних підземних порожнин. Рекреанти орієнтуються у своїх походах на оглядові інтернет-джерела, де подана реклама та головні ознаки туру, що може призвести до небезпеки їх життя. У даному контексті розвитку набула екскурсійна та екстремальна діяльність. Для визначення екскурсії необхідною передумовою має бути визначений і проаналізований об'єкт. Основи екскурсії - ціленаправлений, заздалегідь програмований процес, що визначає ресурс з різних сторін.[5] Але незважаючи на небезпеку місця розташування та умов існування ресурсу, опорним ефектом рекреаційного впливу є саме соціокультурна сторона, що призводить до травмування або недбалого використання спелестологічного об'єкту. З екстримом пов'язаний певний ступінь ризику, який неодмінно зустрічається при дослідженні підземних історичних рукотворних об'єктів. Фундаментом дослідження таких формацій є історичні та культурні цінності місцевості, де

власне розташований певний ресурс. Зі сказаного вище з'являється одне з основних питань: чи можуть використовуватись підземні ресурси у рекреаційній діяльності.

Результати та обговорення

Розвиток спелестологічних досліджень локального чи глобального рівня призводить у подальшому до туристичного підтексту існування антропогенних підземних об'єктів. Тобто існування певної сфери дослідження ресурсу впливає на його сприйняття. Якісна та кількісна характеристики підземних об'єктів та виокремлення, структурування їх у систему, визначення глобальної проблематики рекреаційного забезпечення таких ресурсів, надає повного змісту існування спелестології як туристичної складової.

Формування туризму виявляє багато функціональну сферу діяльності людини, спрямовану на активне пізнання навколишнього світу і культурну самореалізацію в ньому.

За рахунок обмеженого використання міських територій існує певний територіальний конфлікт. Кордони різних рекреаційних зон і форм туризму накладаються одна на іншу. Коли один з видів туристично-рекреаційної активності має свій особливий спосіб використання природних і рукотворних багатств це може негативно проявлятися і контактувати з іншими туристичними видами.[2] Туристичні об'єкти можуть бути одними і тими ж, але використовуватися з різною метою, вказуючи на різні особливості і якості даного об'єкту. Такий вид конфлікту особливо часто зустрічається в межах великих міст, у спеціальних рекреаційних зонах.

У межах рекреаційних зон підкреслюється значення візуального сприйняття оточення. Усвідомлення естетичних цінностей формує ряд якісних переваг ландшафтів в міському середовищі.[2] Популяризуючи їх, як основну зону рекреації. Однак, за рахунок того, що у великих містах перетворення природних ландшафтів досягає максимального ступеня, вказаний туристичний конфлікт неминучий. Рекреанти шукають альтернативні види відпочинку, використовуючи підземний і повітряний простір.[4] У цьому випадку прояв аналізу підземних територій міст виходить на перший план, так як широкий спектр історичних об'єктів, які можуть використовуватися як рекреаційні об'єкти, в багатьох країнах знаходиться під землею.

Необхідно зауважити, що в межах Європи, використання спеціально підготовлених підземних територій призводить до підвищення загального територіального рекреаційного фону. У сучасному відображенні світу, до таких підземних споруд відносяться торгові та спортивні комплекси, концертні зали, клуби, музеї. Такий сучасний прояв дозволяє раціонально використовувати підземні площі не тільки для задоволення побутових потреб населення, а й емоційно-фізіологічних, частково духовних і рекреаційних. Враховуючи функціональне значення таких об'єктів, виділяються кілька узагальнених груп. Так, виокремлюють: транспортну групу. До неї відносять пішохідні і транспортні тунелі, гаражі, також це можуть бути автостоянки та станції метрополітену; групу підприємств торгівлі (комунально-побутового обслуговування, об'єкти складського господарства, холодильні системи); групу видовищних, адміністративних і спортивних комплексів; групу об'єктів міської інженерії (трубопровід тепло-, водо-, газопостачання та каналізації, кабелі різного призначення); до окремої групи належать цехи, лабораторії і промисловість. [6]

Виявляючи туристичне новаторство, використовуючи виділені групи підземних об'єктів, в світовому значенні сформувалося кілька видів туристичної та наукової діяльності. Основне завдання яких - дослідження рукотворних підземних споруд, що використовуються за прямим або непрямим призначенням, можуть вільно відвідуватись або є закритими, їх аналіз та особливості. Дослідженням таких особливостей займаються історики, археологи, представники індустріального туризму (дігтери), темного туризму (чорні археологи), спелестологи.

Наукове визначення спелестологічних досліджень формувалось на протязі другої половини ХХ століття. З розвитком рекреаційної індустрії з'являється потреба у використанні не лише природних але і антропогенних ресурсів для задоволення туристських потреб. Особливої уваги в даному випадку приділили приміській та міській зонам. Спелестологічні об'єкти виокремлюють за призначенням в межах міста і використовують як туристичні епіцентри (Париж).

Крім призначення і функціональних ознак, підземні утворення розрізняються за формою і розмірами поперечного перерізу, планувальної схемою, місцем розташування у місті, глибині закладення, методу будівництва, екологічністю, конструктивним особливостями і видами застосованих матеріалів, умовами провітрювання та освітлення тощо. [9]

Відповідно до схеми містобудування, розрізняють:

- протяжні підземні утворення – тунелі - горизонтальні або похилі підземні виробки, довжина яких у багато разів перевищує розміри поперечного перерізу;
- підземні утворення обмеженої довжини - камери - гірські вироблення, що мають великі розміри у всіх трьох напрямках. Вертикальні гірські вироблення називають стволами або шахтами в межах міста.

Щодо розташування міські підземні порожнини бувають як під забудованими, так і під незабудованими територіями. Підземні об'єкти, розташовані під забудованою територією, можуть бути:

- ізольовані від будівель і споруд;
- вбудовані (підземні порожнини, з'єднанні з підвальними поверхами будівлі);
- прибудованими - підземні споруди, розташовані поряд з будівлями і приєднані до них підземними переїздами і переходами;
- вбудовано-прибудованими. [9]

Необхідно зауважити, що групи та підгрупи спелестологічних ресурсів підпорядковуються певним методикам та критеріям, що формуються в залежності від необхідності створення ряду, кадастру або класифікації. Кожна класифікація має право на існування у науковому вимірі. Спелесторекреаційна деталізація спелесторесурсів має нести своє інформаційне підґрунтя і використовуватися не лише умовно.

Визначення спелестологічної діяльності в межах окремих об'єктів нині залишається проблемою. Так, загальнодоступні інформаційні джерела визначають спелестологічними об'єктами: історичні підземельні, каменоломні та індустріальні. До підземних відносять колектори підземних річок, системи підвалів початку століття, занедбані бомбосховища і стародавні підземні ходи. До індустріальних, як правило – архітектурні підземні пам'ятки (церкви, некрополі).

Історична картина класифікації спелестологічних об'єктів головним чином залежить від локальних територіальних, а також історичних особливостей. Саме ці основи впливають на конкретизацію та унікальність певних спелестологічних ресурсів. У світовому вимірі, при існуванні ряду антропогенних формацій та підземних рукотворних об'єктів, наукова діяльність спрямована на визначення основних груп та підгруп таких спелесторесурсів, що мають значення для використання їх людиною.

Наукове пізнання спелестологічних досліджень України базуються на локальних оглядах та детальному аналізі історичних об'єктів Харкова, Одеси, АР Крим, Львову, Чернігову та ін. Оглянувши існуючі підземні ресурси антропогенного походження в межах міських територій, зазначимо, що серед них об'єкти спелестологічного призначення об'єднуються в декілька основних груп, про які згадувалось вище. можна відзначити, що даний вид діяльності чітко виділяється на території міст, в яких знаходилася або перебуває видобувна промисловість (Одеса, Кривий Ріг, Донецьк, Соледар та ін), Містах туристського напрямку (Кам'янець-Подільський, Львів), у містах з військовим минулим (Севастополь, Київ, Бердянськ), релігійні центри (Почаїв, Чернігів, Київ).

Значна кількість цих міст мають широкий спектр підземних антропогенних об'єктів, що в даний час не використовуються за прямим призначенням і не можуть бути використані в подальшому. Туризм в цьому випадку має можливість визначити окремі особливості за якими ці підземні комплекси можуть бути корисними для суспільства в плані відпочинку та рекреації. Відсутність сонячного світла, температурний режим та вологість повітря в сукупності утворюють враження неприємної зупинки часу, що супроводжується емоційним забарвленням.[5] Одночасно, при відвідуванні таких об'єктів існує історична прив'язка антропогенного походження. Турист може безпосередньо розглядати, торкатися певної атмосфери, утворення окремих формацій тощо.

Київ, як в цілому і Україна, має значні площі, що формують своєрідну ландшафтну структуру. Природні ландшафти Києва визначають його привабливість і неповторність серед інших міст України, СНД, Європи. За рахунок довгої вікової історії, ландшафтна структура головної частини і передмістя сформувала свого неповторну систему антропогенних ландшафтів, які використовуються і повинні використовуватися не тільки у виробничій та промисловій системі, але й у рекреаційному задоволенні столичних жителів і гостей Києва.

Археологічні описи Толочко П.П., визначають можливість проаналізувати підземний антропогенний простір міста Києва для визначення основних відмінностей у спелестологічній класифікації, що вже існує на пост радянському просторі.

В межах даного міста зустрічається широкий спектр спелесторесурсів, які можна використати у рекреаційній діяльності. Серед основних, особливого огляду потребують: комунікаційні (дренажні системи, дренажно-штовпні системи, підземні річкові системи); підвали (винні підвали, системи храмових підвалів); бомбосховища; галереї – потерни (оборонні, потайні ходи, сховища); печерні монастирі; метрополітен (покинуті або затоплені станції, наприклад ст. Теличка), а також суфозійні печери.[3] Перераховані види підпорядковують певні підвиди, що визначаються в залежності від особливостей походження та початкового використання. Це стосується підземних архітектурних порожнин та підземних формацій, що розміщені у центральній частині міста, а також охоплюють історичні околиці (оборонні споруди). Подана класифікація локально узагальнена і має критерії до існування та теоретичного, науково обґрунтованого взаємозв'язку території міста з історичними подіями. Зауважимо, що при рекреаційному використанні перерахованих об'єктів (залучення екскурсійної справи), необхідно вказати причину дослідження а також складність проходу та перспективи небезпечних ділянок для забезпечення якісного дозвілля в межах підземних об'єктів.

Ціла низка підземних галерей відома у районі Печерської височини.

Релігійні споруди Києво-Печерської Лаври та її прилеглі території є однією з найбільших православних святинь України. Близькі та Дальні печери даного комплексу мають достатньо великий потенціал в їх дослідженні. Це окремі групи підземних галерей, що непов'язані між собою. Відстань між ними 400 м., вони розділені глибоким яром, що прямує до р. Дніпро. Глибина печер складає від 5

до 20 м. Їх загальна протяжність становить більше 500 м.[3] В них покуються мощі Печерських подвижників зараз використовуються як релігійний центр.[8] Окрему частину антропогенних печер складають Варяжські. Це найдрівніші печери Лаврського заповідника. Вважається, що в XI ст. ці підземні системи вже були покинуті. Крім цього, частина печерних комплексів з'єднана низкою дрібних тунелів з подільськими дренажними системами, які також адекватні до досліджень.

Окремо, необхідно зазначити таку систему підземних формацій як Звіринецькі печери. Вони складені з двох галерей з келіями та катакомбними похованнями, що з'єднуються між собою переходами та невеликими коридорами.

Китаєвська пустинь (Китаєво), знаходиться 3-4 км від гирла р. Либідь, між двома горбами. У минулому тут була досить лісиста територія, що доходила до теперішнього мікрорайону Корчувате. Тут знаходиться монастир, залишки городища, а також самі рукотворні печери, що нагадують своєю структурою Лаврські.

Біля узбережжя Дніпра, під природними системами Київських схилів, розміщені великі дренажні системи. Вони спеціально будувалися на схилах гір з метою відведення ґрунтових вод і запобігання зсувів. Офіційно вони закриті для доступу так як частково вони ще працюють. Але як історичний об'єкт, дренажні системи повною мірою використовуються в туристичній діяльності, не тільки місцевими субкультурами, а й приїжджими туристами. [3]

Нікольська дренажна систему відвідують найбільше в Києві. За історичними відомостями, проектував її архітектор Едуард Тотлебін. Вона складається з 2 частин: старої і нової. Стара була побудована в 1916 році. Ця частина складається з цегельних арок галерей заввишки до 2 метрів і шириною до 90 см. Нова частина була побудована в кінці 1980-х років і складається в основному з Беттон укріплень. Нікольська має 7 виходів на поверхню. Загальна довжина ходів становить близько двох кілометрів. [7]

Майже в центрі міста існує дренажно-штовльових система - Блакитна Система на Великій Житомирській. «Блакитна» система зміцнює фундамент Пейзажної алеї і прилеглих до неї схили, запобігаючи зсувам шляхом дренажу ґрунтових вод. За рахунок геоморфологічних та внутрішньо кліматичних умов в середині можна спостерігати велику кількість сталактитів, а також мінеральних відкладень.[7]

Необхідно виділити ще одну дренажну систему. Вона захищає від зсувів Черепанову гору і НСК "Олімпійський", розташований прямо біля підніжжя вищеназваної гори. Вона займає площу більше одного кілометра. [7]

Відзначаючи історичні події, необхідно вказати, що Київ місто - герой, з власними військовими підземними архітектурними особливостями. Так, відзначимо систему потернів в межах ЛРП Лиса Гора. У минулому, під час будівництва укріплень рельєф був сильно спотворений за рахунок насипів валів. У насипах влаштувалися потерни (тунелі, в яких можна було встановлювати знаряддя для захисту), крім самих потернами, існують тунелі, які використовувалися в побутовій військовій сфері (зберігання їжі, каналізаційні, повітряні відводи). Такі печери найбільш небезпечні.

Висновки

Різнопланове виділення підземної рекреації в межах міста Києва супроводжується визначенням окремих типів туристичних об'єктів, що мають характерні особливості для використання території. Залежно від власних потреб, викликаних низкою психофізичних ознак рекреантам, визначається використання ряду підземних елементів різного напрямку. У нього входять відвідування занедбаних об'єктів, підземних порожнин, індустриальна археологія, об'єктів під охороною, підземне паломництво та ін. Туризм в даному аспекті активно розвивається на території центральної частини міста і має основу до популярності локального і глобального рівня.

Література

1. Долотов Ю.А., Сохин М. Ю. Проблемы спелестологии/Пещеры./ Долотов Ю.А Вып. 27-28. Пермь: Пермский Университет, 2001.
2. Мальська М.П., Худо В.В. Туристичний бізнес: теорія та практика. Підручник. 2 / Мальська М.П - вид. перероб. та доп.-К.: Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.
3. Толочко П.П. "Древний Киев", «Наукова думка» / Мальська М.П Киев - 1976 г. – 205 с.
4. Культурный ландшафт как объект наследия. Под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой.— М.: Институт Наследия; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004.— 620 с., ил.
5. Основы экскурсоведения: Учеб. Пособие для слушателей фак. Обществ. Проффесий пед. интов/Р.А.Дьякова, Б.В. Емельянов, П. С. Пасечный; Под ред.. Б.В. Емельянова. – М.: Посвещение, 1985. – 256 с.
6. Экология города: Учебник. – К.: Либра, 2000. – 464

7. Електронний ресурс. This is Ukraine: електронний путівник по Україні www.thisisukraine.org/what-to-see/festivali/90-nicolka.html
8. Електронний ресурс. Києво-Печерська Лавра. Історичні дані формування печер і їх основні особливості. http://lavra.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=61
9. Електронний ресурс. Інформаційний довідник «Київметробуд», офіційний сайт http://metrolife.io.ua/s424449/klassifikaciya_podzemyh_sooruzheniy

Аннотация А. И. Коцюба *Спелестологические ресурсы города Киева и их использование в туризме.* Статья освещает суть и содержание определения спелестологических ресурсов. Указываются основные спелестологические особенности столицы. Исследования включают описание территории Киева и основных подземных структур города. Среди этих подземных форм отмечаются исторические, промышленные, военные, инженерные объекты. Кроме того, представлено описание особенностей их перспективного использования в пределах рекреационной и туристической деятельности.

Ключевые слова: рекреация, туризм, спелестология, ресурсы

Abstract. A. Kotsyuba *Speleological resources of the city of Kyiv and their use in tourism* The article is sanctified to illumination of essence and maintenance of determination of speleological resources. Studies include a description of the territory of Kiev and the main underground structures of the city. Among those underground forms are historical, industrial, military, engineering objects. In addition, a description of the characteristics of their prospective use within recreational and tourist activities

Keywords: recreation, tourism, speleology, resources

Поступила в редакцию 25.01.2014 г.